

**ANALIZA SITUACIJE -
ANALIZA STANJA SPECIJALIZOVANOG I HITNOG
HRANITELJSTVA U CRNOJ GORI**

Autorke:

Dr Marija Hercog, ekspertkinja za pitanja invaliditeta, prava djeteta, politike i prakse

Dr Lucija Vejmelka, ekspertkinja za prava djeteta; Politika i strategija

Sadržaj

Uvod	3
Definicije različitih vrsta hraniteljstva.....	6
Hitno, (krizno, urgentno) hraniteljstvo:.....	6
Kratkotrajno hraniteljstvo:.....	6
Dugotrajno hraniteljstvo	6
Specijalizovano hraniteljstvo i/ili terapijsko hraniteljstvo	6
Predah hraniteljstvo	7
Zajednički smještaj roditelja i djece (u našem kontekstu za maloljetnu majku i dijete)	7
Elementi kvalitetnog hraniteljstva.....	7
Hraniteljstvo u Crnoj Gori.....	8
Međunarodni ugovori, smjernice, dokumenti	9
Pregled domaćih zakona i propisa.....	9
Pregled politike u ovoj oblasti:	10
Podrška koja se pruža djeci i njihovim hraniteljima	21
Priprema i stručna obuka za staratelje	22
Analiza nedostataka i potreba	23
Sažetak.....	26
Korišćena literatura i izvori:	27

Uvod

Širom svijeta, eksperti, nevladine organizacije, javni zagovarači i vlade već decenijama rade na tome da okončaju praksu institucionalnog zbrinjavanja i omoguće da djeca odrastaju u sigurnim i brižnim porodicama. Ovo je postala uobičajena praksa u mnogim razvijenim državama u posleratnom periodu. Kao takva, ova praksa zaživjela je i u Istočnoj Evropi nakon političko-ekonomskih promjena od 1989. naovamo, a podstaknuta je od strane EU kao uslov za pristupanje za zemlje koje se nalaze u tom procesu¹. Promjene u istom pravcu evidentne su i u zemljama Afrike i Azije, iako je često riječ o pojedinačnim institucijama, a ne promjenama na nivou cijele države, zbog činjenice da u mnogim zemljama u razvoju na ova dva kontinenta ne postoji nacionalna socijalna politika, niti politika dječje zaštite, pa se institucionalnim zbrinjavanjem uglavnom bave crkvene i dobrotvorne organizacije, uz dominantno neformalno srodničko staranje. S tim u vezi komisija Lancet grupe objavila je svoje nalaze o institucionalizaciji i deinstitucionalizaciji djece, uključujući sistematski i integrativni pregled dokaza o efektima istog na razvoj djeteta.²

Hraniteljstvo se sve više koristi kao opcija za djecu o kojoj njihove porodice nisu u stanju da brinu. Hraniteljstvo je vijekovima korišćeno u različitim oblicima, ali je sadašnji sistem hraniteljstva uređen i standardizovan u pogledu regrutovanja, procjene, obuke i nadzora hraniteljskih porodica i uparivanja istih s djecom 70-ih godina prošlog vijeka. Ovo je proisteklo dijelom zbog svijesti o šteti koju nanosi institucionalno zbrinjavanje, a dijelom zbog sve većeg broja dokaza o složenim razvojnim potrebama djece – naročito zbog emocionalnih potreba djece u razvoju, ali i visokih očekivanja od hraniteljskih porodica. Ne postoji konkretan datum koji se može smatrati početkom ove prakse – riječ je o procesu koji se znatno razlikuje u različitim zemljama i regionima.

Ovaj oblik alternativnog staranja smatra se boljim od rezidencijalnog institucionalnog staranja, s obzirom na to da djeci omogućava da žive u porodici, zajednici i stvaraju čvrste odnose sa svojim starateljima. Postoji mnogo primjera uspješnih programa hraniteljstva u evropskoj regiji, uključujući i one iz zemalja u tranziciji (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Poljska, Rumunija, Srbija, Slovačka, Slovenija i bivše sovjetske republike), uključujući i primjere dobre prakse hraniteljstva djece u veoma ranjivim situacijama, kao što su djeca sa smetnjama u razvoju.

Ujedinjene nacije (UN) su 2009. godine pozdravile usvajanje Smjernica za alternativnu brigu o djeci, koje srodničko staranje definišu kao:

„Porodično zbrinjavanje u okviru djetetove šire porodice ili kod bliskih prijatelja porodice koje dijete poznaje, bez obzira da li je po prirodi formalno ili neformalno.“

a hraniteljstvo kao:

¹ Deinstitucionalisation of child-care systems in Europe, Transition from institutional to community-based services (*Deinstitucionalizacija sistema brige o djeci u Evropi, Prelazak sa institucionalnih na usluge u zajednici*), <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1246&furtherNews=yes&langId=en&newsId=9056De->

² Children in institutions: the beginning of the end? The case of Italy, Spain, Argentina, and Uruguay (*Djeca u institucijama: početak kraja? Slučaj Italije, Španije, Argentine i Urugvaja*), Florence, Italy, 2003

<http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/insight8e.pdf> Opening Doors (Otvaranje vrata), Pan-European De-institutionalisation Campaign, <https://www.google.com/search?client=safari&rls=en&q=Eurochild%2C+Opening+Doors&ie=UTF-8&oe=UTF-8> Institutionalisation and de-institutionalisation of children (*Institucionalizacija i deinstitucionalizacija djece*), 2020 www.thelancet.com

„Situacije u kojima su djeca smještena od strane nadležnog organa u svrhu alternativnog zbrinjavanja u poznato okruženje neke porodice osim biološke porodice djeteta, a koja je odabrana, kvalifikovana, odobrena i nadzirana u smislu pružanja takvog zbrinjavanja.“³

Ove definicije isključuju neformalne aranžmane u kojima dijete odlazi da živi sa nesrodnicima, bez intervencije socijalnih radnika/ stručnih radnika i nadležnih organa. Takva zbrinjavanja često se nazivaju „spontanim“ ili „neformalnim“ zbrinjavanjima i česta su praksa u različitim regijama svijeta, naročito tokom hitnih slučajeva ili bolesti, ali u mnogim slučajevima i na duži rok, bez formalnog prepoznavanja takvog zbrinjavanja, na primjer, kad roditelji rade u inostranstvu. Većina smještaja kod srodnika ili prijatelja porodice ne biva odobrena niti praćena od strane socijalnih radnika, a upravo je ovakvo neformalno srodničko staranje najčešći oblik staranja o djeci, nakon onog koje podrazumijeva da se o djeci brinu njihovi roditelji.

Formalno hraniteljstvo, koje podrazumijeva staratelje koje dijete ne poznaje, nešto je drugo, ali sam pojam često izaziva zabunu u Crnoj Gori. Neki smatraju da hraniteljstvo uključuje i neformalno smještanje djeteta u proširenu porodicu ili staranje od strane članova šire porodice, jer se termin „hraniteljstvo“ ponekad koristi i da se opiše ovaj vid staranja, bez pravljenja jasne razlike u pogledu prirode staranja.

Hraniteljstvo se takođe može pogrešno tumačiti i kao oblik rezidencijalnog zbrinjavanja gdje se o djeci brine u malim grupnim zajednicama koje podražavaju porodično okruženje. Ovaj oblik zbrinjavanja ponekad se naziva grupnim hraniteljstvom i često se koristi u nekim zemljama Evrope, poput Poljske, Njemačke ili Republike Slovačke. Hraniteljstvo se razlikuje od rezidencijalnog zbrinjavanja, tj. smještaja u instituciju, i kao takvo mora biti jasno definisano, jer se o djetetu brine u „poznatom porodičnom okruženju“, a ne u nekom posebno osmišljenom ili određenom objektu.

Svrshodni programi hraniteljstva nalažu ulaganja u:

- promjenu društvenih normi i promjene kulture,
- zapošljavanje,
- sistem detaljne prethodne provjere i procjene,
- obuku prije i tokom rada,
- podršku hraniteljima i nadzor nad njihovim radom,
- pružanje odgovarajuće podrške djeci,
- pružanje odgovarajuće podrške porodicama iz kojih djeca potiču,
- stručnu i visokokvalifikovanu profesionalnu/stručnu podršku,
- usluge u zajednici (zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna zaštita),
- inkluzivno i podržavajuće okruženje.

U mnogim zemljama Centralne i Južne Evrope, visokokvalifikovana i adekvatna stručna podrška neophodna za pružanje usluga još uvijek je ograničena. Razvoj opsežnih programa podrške porodici, programa za podršku dobrobiti i zaštiti djece, uključujući programe srodničkog i nesrodničkog hraniteljstva, zahtijeva značajno povećanje broja usluga u zdravstvu, obrazovanju, socijalnoj zaštiti, kao i obuku i podršku profesionalcima. Socijalnim radnicima i drugim stručnim radnicima koji pružaju pomoć, takođe je neophodna specijalizovana obuka za podršku porodicama i djeci koja su kako u porodičnom tako i vanporodičnom staranju, jer osnovna obuka i obrazovanje ne uključuju ovu oblast.

Servisi u zajednici takođe služe potrebama cijele zajednice kao dio prevencije, rane podrške, sprečavanja nepotrebnog smještaja u institucije, što znači da treba raditi na

³ <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2021-03/GuidelinesAlternativeCareofChildrenEnglish.pdf>, str. 6

razvoju svih vrste programa socijalne i dječje zaštite. Istovremeno, neophodni su dobro pripremljeni i nadzirani stručnjaci za pružanje usluga djeci kojoj je to potrebno.

Ulaganje u ranu podršku i prevencija predstavljaju najbolja ulaganja jer pomažu u prevenciji veće štete, bola, traume, nedaća, troškova i trošenja resursa tako što se izbjegavaju kasniji problemi i potreba za intervencijama. Na ovaj način se, u velikoj mjeri, mogu smanjiti troškovi podrške mentalnom zdravlju, ali i troškovi krivičnog pravosuđa i socijalnih usluga. Najvažnije je, svakako, to što se na ovaj način obezbjeđuje dobrobit djece i bolji kvalitet života za sve.⁴

Hraniteljstvo predstavlja drugu najbolju opcija za svu djecu koja su lišena roditeljskog staranja. Opšte je poznato da u obzir treba uzeti srodničku brigu o djeci o kojoj roditelji ne mogu da brinu. Srodničko hraniteljstvo treba da bude prvi izbor u slučaju da je to u najboljem interesu djeteta. Na taj način se djeci omogućava da ostanu u svojim porodicama i zajednicama i pomaže im se da očuvaju sopstveni kulturni identitet. Srodničko hraniteljstvo i briga često je preferirana i opšteprihvatljiva opcija za djecu, ali bi trebalo zahtijevati isti stepen formalne procjene, pripreme, podrške, praćenja i nadzora kao za nesrodničko hraniteljstvo. Slično situaciji s hraniteljstvom, u određenim evropskim zemljama u tranziciji (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Poljska, Rumunija, Srbija, Slovačka, Slovenija i neke od bivših sovjetskih republika) bilo je ograničenih ulaganja u podršku srodničkom staranju.

Oba pomenuta oblika staranja iziskuju resurse, procjenu, pripremu i redovnu stalnu podršku.

Srodničko hraniteljstvo/ briga prihvaćena je u većini kultura u slučaju da roditelji nisu u mogućnosti ili nisu voljni da se brinu o svojoj djeci, ali hraniteljstvo često može dovesti do toga da se djeca suoče sa stigmom, isključenošću i diskriminacijom. Hraniteljstvo nije ukorijenjeno u svakoj kulturu, a briga o tuđem djetetu i dobijanje naknade za istu protivno je lokalnim društvenim normama. U nekim društvenim kontekstima postoji uvjerenje da se djeca na hraniteljstvu loše tretiraju jer se ne doživljavaju kao ravnopravni članovi porodice. Za kontekst Crne Gore, njenu istoriju i kulturu ne važi ovaj vid uvjerenja, već naprotiv.

Formalno hraniteljstvo postalo je sve raširenija praksa u gotovo svim zemljama i dominantan vid staranja van porodičnog okruženja u sve većem broju zemalja zbog dostupnih informacija koje govore o šteti koju nanose institucije, domovi za djecu bez roditeljskog staranja, ali i informacija o potrebama djece u pogledu individualne brige kako bi mogla napredovati.

Kako su kriterijumi za dobijanje statusa hranitelja značajno postroženi, i imajući u vidu razumijevanje razvoja djeteta i to da djeca koja ulaze u sistem staranja sve više i češće imaju specifične potrebe, kao i da pružena briga mora biti zasnovana na pravima – i sami oblici zbrinjavanja su se takođe dosta promijenili tokom posljednjih decenija. U sve većem broju zemalja, hraniteljstvo je postalo profesija, a hranitelji se tretiraju kao zaposleni ili, u najmanju ruku, plaćeni su za svoje aktivnosti/ brigu, pa se od njih očekuje da ispunjavaju određene kriterijume. Samim tim i oblici hraniteljstva dijele se u skladu sa specifičnim aktivnostima staratelja i specifičnim potrebama djece.

⁴ Pogledati, na primjer, model pod nazivom Childonomics, 2020, <https://www.eurochild.org/initiative/childonomics/>

Definicije različitih vrsta hraniteljstva

Postoji nekoliko oblika i definicija hraniteljstva⁵ u različitim zemljama širom svijeta. U nastavku je pregled najčešće korišćenih vidova hraniteljstva i njihovih definicija:

Hitno, (krizno, urgentno) hraniteljstvo:

Ovi hranitelji pružaju kratkotrajnu vremenski ograničenu brigu i staranje za djecu koja su kod njih smještena u cilju zaštite, obično u trajanju od nekoliko sati do 30 dana, tj. do donošenja odluke o povratku kući, smještaju kod srodnika ili smještaju u hraniteljsku porodicu. Do ove vrste smještaja dolazi kad dijete zbog nepredviđenih okolnosti treba smjestiti na bezbjedno mjesto i može se desiti u bilo koje doba dana ili noći. Iz ovog razloga, do smještaja dolazi nakon malo ili nimalo planiranja.

Kratkotrajno hraniteljstvo:

Kratkotrajno hraniteljstvo je situacija u kojoj se hranitelji o djetetu staraju u kratkom periodu (1–3 mjeseca) – dok se ne napravi plan da se dijete vrati kući, ili da se ne nađe rješenje u pogledu dugotrajnijeg smještaja. Ovaj oblik staranja u mnogim zemljama zamjena je za prihvatne centre ili privremena skloništa kako bi se i na kraći vremenski period obezbijedilo porodično staranje, a ne smještaj u ustanovu. Nešto djeci je ova vrsta hraniteljstva potrebna iz određenog razloga, kao što je bolest roditelja, dok druga bivaju smještena na kratkoročnoj osnovi jer im je potrebna podrška tokom nekog teškog prelaznog perioda u životu.

Dugotrajno hraniteljstvo

Djeca se smještaju u dugotrajno hraniteljstvo kad postoji namjera da borave u hraniteljskoj porodici duži niz godina, često dok ne postanu punoljetna i napuste sistem staranja ove vrste ili nastave samostalan život. Cilj je da se omogući bezbjedno i stabilno okruženje u kome će djeca imati priliku da ostvare svoj potencijal. Iako se ovaj vid staranja naziva „dugotrajnim hraniteljstvom“, naglasak nije na trajanju. Sam pojam se više odnosi na dugoročni plan odgoja djeteta i obezbjeđivanje izvjesnosti i stalnosti. Dugotrajno hraniteljstvo je pogodno za djecu koja nemaju priliku da se povežu sa svojom biološkom porodicom i obično ne mogu biti usvojena.

Specijalizovano hraniteljstvo i/ili terapijsko hraniteljstvo

Specijalizovano ili kako se to često naziva – terapijsko hraniteljstvo. Naziv zavisi od vrste staranja. Djeca sa smetnjama u razvoju, uključujući i onu sa problemima u ponašanju, traumama iz djetinjstva, djecu koja su bila žrtve trgovine ljudima, seksualnog iskorišćavanja ili zlostavljanja, te djeca koja su se iz različitih razloga suočavala s poteškoćama usljed boravka u tradicionalnim hraniteljskim

⁵ Moving Forward: Implementing the „Guidelines for the Alternative Care of Children“ (Dalji koraci: Implementacija „Smjernica za alternativnu brigu o djeci“ <https://www.alternativecareguidelines.org/MovingForward/tabid/2798/language/en-GB/Default.aspx> uz najčešće definicije nekoliko organizacija koje pružaju usluge staranja. Ne koriste se sve kategorije i ne postoji univerzalno prihvaćena definicija za sve njih

porodicama, koja su mijenjala starateljska okruženja i prekide staranja, korisnici su upravo ove vrste staranja.

Predah hraniteljstvo

Hraniteljima ili roditeljima koji brinu o djeci sa smetnjama u razvoju potrebno je vrijeme da se odmore i napune energiju od stalne i svakodnevne brige o djetetu. Staratelji koji omogućavaju predah od roditeljstva pružaju kratkotrajnu brigu o djetetu, obično uveče ili vikendom, staraju se o djetetu tokom kratkih praznika, obično o djetetu koje trenutno živi u drugoj hraniteljskoj ili biološkoj porodici.

Zajednički smještaj roditelja i djece (u našem kontekstu za maloljetnu majku i dijete)

Ovakva vrsta smještaja namijenjena je za maloljetne roditelje i njihovu djecu. U većini slučajeva riječ je o majci i njenoj bebi, ali to nije uvijek slučaj. Ova vrsta smještaja korisna je kada je roditelju potrebna dodatna podrška. Često se u ovakve programe upućuju majke tinejdžerke, koje su i same korisnice programa dječje zaštite. U nekim slučajevima, roditelju i djetetu potrebno je bezbjedno mjesto za život. Najčešći razlozi za to su priprema za roditeljstvo, procjena roditeljskih sposobnosti, pomoć roditelju da unaprijede svoje roditeljske vještine, kao i da se mladoj majci omogući da pohađa školu ili radi, a da pritom ostane sa svojom djecom.

Elementi kvalitetnog hraniteljstva

Prema opštem shvatanju, roditelji treba da brinu o svojoj djeci i njihova je prevashodna odgovornost da djeci obezbijede pravilno vaspitanje. Konvencija UN o pravima djeteta naglašava „priznavanje principa da oba roditelja imaju zajedničku odgovornost u podizanju i razvoju djeteta. Roditelji ili, u zavisnosti od slučaja, zakonski staratelji imaju prevashodnu odgovornost za podizanje i razvoj djeteta. Najbolji interesi djeteta će biti njihova osnovna briga.” Međutim, dodaje se i sljedeće: U cilju garantovanja i unapređivanja prava iz ove Konvencije, strane ugovornice će pružiti odgovarajuću pomoć roditeljima ili zakonskim starateljima u ostvarivanju odgovornosti za podizanje djeteta i obezbjeđivati razvoj ustanova, kapaciteta i službi za zaštitu djece.”⁶

Elementi kvalitetnog hraniteljstva:

- Rekrutovanje, procjena i obuka hranitelja
- Adekvatno uparivanje hranitelja i djece
- Kontinuirano planiranje individualnog staranja
- Kontakt s porodicom iz koje dijete potiče ako to nije protivno najboljem interesu djeteta
- Rad na reintegraciji ili usvajanju kako bi se osigurala trajnost i stabilnost
- Praćenje smještaja
- Podrška djeci na hraniteljstvu
- Podrška i nadzor nad hraniteljima
- Podrška onima koji izlaze iz sistema staranja

⁶ Konvencija UN o pravima djeteta, član 18, Konvencija UN o pravima djeteta, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child#:~:text=Article%2016-,1.,against%20such%20%20interference>

- Korišćenje Knjige životne priče u cilju dokumentovanja iskustava iz djetinjstva⁷

Hraniteljstvo u Crnoj Gori⁸

U skladu s preuzetim međunarodnim obavezama, sistem socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori orijentisan je ka razvoju usluga socijalne i dječje zaštite kojima se sprječava izdvajanje djece iz njihovih bioloških porodica, obezbjeđuju alternativni oblici zbrinjavanja i ostvaruje reintegracija, kad god je to moguće. Od 2010. godine naglasak je na razvoju hraniteljstva kao primarnog oblika alternativnog zbrinjavanja, i to dominantno srodničkog zbrinjavanja, kao tradicionalnog i opšteprihvaćenog oblika podrške šire porodice u skladu s kulturnim obrascem. Nesrodničko hraniteljstvo nije se razvijalo onoliko brzo koliko je bilo potrebno. Broj djece u nesrodničkom hraniteljstvu povećan je u periodu između 2010 i 2020. godine, dok je broj djece koja borave u Domu u Bijeloj smanjen sa 152 u 2010. godini na 73 u 2019. Nakon toga, došlo je do ponovnog povećanja u periodu do 2023. godine (95). Od 2020. godine naovamo nije došlo do značajnog povećanja hraniteljstva ni u pogledu nesrodničkog vida staranja.

Prema podacima Ministarstva rada i socijalnog staranja za 2020. godinu, 325 djece nalazilo se u srodničkom, a 64 djece u nesrodničkom hraniteljstvu. Podaci iz kvantitativnog istraživanja ukazuju na to da su stručni radnici iz centara za socijalni rad tokom 2019. godine u prosjeku radili na 13 slučajeva djece u srodničkom hraniteljstvu, a prijavljeno je ukupno 330 takvih slučajeva. Uz to, u prosjeku su radili i na 3 slučaja djece u nesrodničkom staranju, tj. ukupno 69.

Ukupan broj slučajeva na kojima su stručni radnici centara radili u 2019. godini iznosio je 310. Ukupno 12 slučajeva specijalizovanog hraniteljstva i jedan slučaj hitnog hraniteljstva pomenuti su tokom intervjuja, pri čemu nije prijavljen nijedan slučaj potrebe za neki oblik podrške djeci i hraniteljima koji bi bio nalik predahu hraniteljstva.

Ukupno je 20 nesrodničkih hraniteljskih porodica bez djece jer biraju djecu o kojoj žele da se staraju u zavisnosti od njihovog uzrasta, pola, zdravlja i drugih karakteristika. Ove porodice uglavnom preferiraju malu djecu, ali ne i odojčad.

Kad je riječ o geografskoj dostupnosti srodničkih i hraniteljskih porodica na teritoriji cijele države, podaci ukazuju na to da se najviše srodničkih porodica nalazi u Podgorici, a daleko manje na ostalim lokacijama. Njihov ukupan broj je 2020. godine iznosio 209 na teritoriji cijele zemlje, od čega 77 u Podgorici i okolini, 30 u Nikšiću i okolini, i 20 u Baru i okolini.

Broj nesrodničkih hraniteljskih porodica u zemlji takođe nije ravnomjerno distribuiran, već slično srodničkim porodicama, značajno varira. Razloge za ovo treba dodatno sagledati, ali postoji nekoliko faktora koji doprinose ovakvoj distribuciji, poput dostupnih informacija i usluga, kulture, socio-ekonomskih i demografskih faktora, mogućnosti zapošljavanja, stanovanja, itd. Zbog neravnomjerne distribucije dostupnih hranitelja, smještanje djece koja su u stanju potrebe predaleko od porodice iz koje potiču može dovesti do problema u održavanju kontakta i smanjiti mogućnosti reintegracije.

Dostupnost hraniteljstva za djecu, kao što su mala djeca, djeca sa smetnjama u razvoju i djeca iz etničkih manjina, izbjeglice, dječaci ili djevojčice, dostupnost određenih usluga ili nedostatak istih takođe utiču na opcije smještaja.

⁷ „Knjiga životne priče“ podrazumijeva pričanje priče o životnu djeteta riječima, slikama i dokumentima kako bi se djetetu omogućilo da razumije svoju prošlost. U većini slučajeva, ovo podrazumijeva direktan i kontinuirani rad s djetetom, budući da čak i veoma mala djeca mogu biti uključena na odgovarajući način. Knjiga životne priče popunjava se kontinuirano i dokumentuje važne događaje, aktivnosti, proslave itd. Djeca koja napuštaju sistem staranja mogu sa sobom ponijeti svoju Knjigu životne priče kako bi se prisjetila događaja iz djetinjstva. U slučaju promjene smještaja ili ponovnog spajanja, ona služi kao dokument važnih dešavanja.

⁸ Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva je detaljna i sveobuhvatna studija koju je pripremio Junction Bulgaria 2020. godine. Ovaj izvještaj predstavlja značajan resurs za naše sistemske analize, koje su ažurirane i dopunjene našim iskustvima i drugim dostupnim dokumentima.

Ispitanici iz redova stručnih radnika u centrima za socijalni rad navode da se biranja ili odbijanja određene djece od strane hranitelja mogu objasniti nedostatkom odgovarajuće obuke i nedovoljne profesionalne i systemske podrške za brigu o djeci sa smetnjama u razvoju, nedostatkom resursa i usluga u lokalnoj zajednici, te sveprisutnim predrasudama i stigmom. Vrlo malo djece mlađe od 3 godine nalazi se u hraniteljskim porodicama, što vjerovatno može biti posljedica nedostatka dnevnih boravaka za djece/usluga ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja. Najveću grupu čine djeca uzrasta između 9 i 12 godina, iako razlike u odnosu na ostale grupe do 18 godina nisu značajne, što znači da je većina djece u hraniteljskim porodicama uzrasta između 4 i 18 godina.⁹

Kada govorimo o djeci pripadnicima romske populacije, hranitelji su srodnici ili takođe pripadnici zajednice, usljed predrasuda i nedovoljne osviještenosti i informacija od strane hranitelja koji pripadaju većinskoj populaciji.

Romska djeca često su zastupljena u sistemima alternativnog staranja u regionu, iako u većini zemalja nije dozvoljena dokumentovanje etničke pripadnosti.¹⁰

Uspjeh u pogledu regrutovanja hranitelja umnogome zavisi od uloženi napora, kažu oni koji su konsultovani tokom naše terenske misije. Svi su se osvrnuli na uspjeh kampanje koju je UNICEF vodio 2015. godine i potrebu za kontinuiranim podizanjem svijesti, kampanjom za privlačenje većeg broja prijavljenih, razmjenom informacija i boljim izborom prilikom procjenjivanja i uparivanja hranitelja i djece. Takođe, važno je naglasiti da od tada nije bilo bitnih promjena, jer nakon završetka kampanje nije evidentirano povećanje broja prijavi budućih hranitelja.

Međunarodni ugovori, smjernice, dokumenti

- Konvencija UN o pravima djeteta,
- Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom,
- Smjernice Ujedinjenih nacija (UN) za alternativnu brigu o djeci,
- Zajedničke evropske smjernice za prelazak sa institucionalne zaštite na podršku u okviru zajednice,
- Preporuka Savjeta Evrope o pravima djeteta i socijalnim uslugama prilagođenima djeci i porodicama,
- Evropska konvencija o ostvarivanju dječjih prava,
- Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja,
- Evropska konvencija o usvajanju djece (revidirana verzija)¹¹.

Pregled domaćih zakona i propisa

Postoji nekoliko relevantnih pravnih dokumenata, zakona i propisa:

- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti,
- Porodični zakon, Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada centra za socijalni rad,
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja – hraniteljstva i porodičnog smještaja,

⁹ Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020.

¹⁰ Blighted Lives: Romani Children in State Care (Teški životi: Romska djeca pod staranjem države), ERRC, 2021, <http://www.errc.org/reports--submissions/blighted-lives-romani-children-in-state-care>

¹¹ https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/country/MOT?p_auth=HkHxyKF8

- Pravilnik o standardima za akreditaciju programa obuke, odnosno programa pružanja usluge u oblasti socijalne i dječje zaštite, načinu sprovođenja postupka akreditacije programa, sadržini i obliku sertifikata,
- Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje i suspenziju licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite,
- Pravilnik o bližim uslovima i standardima za obavljanje stručnih poslova u socijalnoj i dječjoj zaštiti,
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga normativima i standardima i minimalnim standardima usluga za smještaj djece i mladih u ustanovu i malu grupnu zajednicu

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti¹² i Porodični zakon¹³ predstavljaju okvir za sistem socijalne i dječje zaštite i staranja zasnovan na pravima. Zakonska rješenja naglašavaju prava i kriterijume za pristup uslugama u zajednici i sprečavanje institucionalizacije djece. Zakonska regulativa pojašnjava okvir i standarde uslova i smještaj u instituciju vidi kao krajnju opciju, naročito za djecu mlađu od tri godine koja mogu biti smještena u ustanovu samo u izuzetnim okolnostima, kao što je slučaj u mnogim drugim zemljama u regionu u skladu s preporukama EU. Porodični zakon reguliše zaštitu djece od zanemarivanja, zlostavljanja i iskorišćavanja, kao i prava i obaveze roditelja i drugih članova porodice.

Pregled politike u ovoj oblasti:

Reforme socijalne i dječje zaštite su sprovedene na osnovu zakonodavstva, propisa, strategija i politika razvijenih s fokusom na decentralizaciju i deinstitucionalizaciju, uz uspostavljanje sve većeg broja usluga u porodici i zajednici. Smanjenje broja djece u ustanovama za smještaj bio je prioritet politike u ovoj oblasti, baš kao i jačanje sistema hraniteljstva kako bi se spriječila institucionalizacija. Politika razvoja nesrodničkog hraniteljstva s posebnom pažnjom koja se posvećuje hitnom (urgentnom, kriznom) i specijalizovanom hraniteljstvu za djecu sa smetnjama u razvoju još uvijek nije implementirana, a srodničko staranje ostaje najčešće korišćeni vid staranja o djeci koja su odvojena od svojih roditelja.

U Crnoj Gori je sistem socijalne zaštite, uključujući dječju i porodičnu zaštitu i staranje, relativno centralizovan, te je Ministarstvo rada i socijalnog staranja (MRSS) nadležno za kreiranje i implementaciju politike kroz 13 centara za socijalni rad (CZSR) koji su nadležni za više od 24 opštine (pri čemu pojedini imaju nadležnost za više opština zahvaljujući područnim jedinicama), kao i kroz mrežu institucija koje pružaju socijalne usluge. Administracija socijalne pomoći kao i socijalnih usluga je odgovornost centara za socijalni rad. Osim države, i lokalne samouprave mogu razvijati, implementirati i finansirati sopstvene politike, programe i usluge koje se pružaju lokalnom stanovništvu. Dobro razvijen Informacioni sistem socijalnog staranja (ISSS) koji funkcioniše od 2015. godine predstavlja jedan od najznačajnijih iskoraka ka sveobuhvatnom i integrisanom sistemu socijalne zaštite u Crnoj Gori. On služi kao podrška za implementaciju politika u vezi sa zaštitom djece i porodice, pružajući tzv. jednoobrazno rešenje za upravljanje i praćenje korisnika različitih vrsta pomoći i usluga koje finansira MRSS. ISSS je značajno doprinio povećanju efikasnosti rada sistema socijalne zaštite kroz njegovo integrisano djelovanje, prikupljanje svih neophodnih informacija o kvalifikacijama, smanjenje administrativnog opterećenja mnogih stručnih radnika koji rade u službama socijalne i dječje zaštite i

¹²Službeni list Republike Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015 i 50/2017

¹³Službeni list Republike Crne Gore, br. 01/2007 i 53/2016

staranja. Potreban je njegov dalji razvoj kako bi se obezbijedilo više statističkih podataka i analiza koje će podržati rad centara za socijalni rad i poboljšati realizaciju politika i praksi.

Tokom 2021. godine došlo je do promjena u pogledu socijalne politike kako bi se uveo dječji dodatak – za djecu mlađu od šest godina, a 2022. za svu djecu mlađu od 18 godina. Novi dječji dodatak može značajno smanjiti siromaštvo, a time i broj djece kojoj je neophodno staranje van biološke porodice. Prema nalazima Istraživanja o prihodima i uslovima života (SILC) iz 2021, 30,5% djece mlađe od 18 godina nalazi se u riziku od siromaštva. Naknada za majke kao pravo je vraćena i obezbijeđena je za žene sa više od troje djece. Planirana je i dodatna socijalna pomoć u vidu socijalnih vaučera za lica s invaliditetom. Ove odredbe takođe mogu doprinijeti smanjenju potrebe za hraniteljstvom samim time što se smanjuje rizik od siromaštva i materijalne deprivacije.¹⁴

Što se tiče politika i implementacije zakonskih odredbi, Crna Gora je u posljednjoj deceniji ojačala svoj sistem socijalne i dječje zaštite, međutim, socijalna pomoć stiže samo do ograničenog broja onih kojima je najpotrebnija i koji su najugroženiji. Ovo su ključni nalazi nedavno objavljenog izvještaja Svjetske banke i UNICEF-a, nakon istraživanja finansiranog sredstvima Evropske unije. Analiza pokazuje da je troškovna efikasnost sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori u opasnosti da se pogorša – procjenjuje se da će se potrošnja za socijalnu pomoć udvostručiti do 2023. Više ulaganja u usluge koje podržavaju ulaganja u ljudski kapital poboljšalo bi efikasnost napora čiji je cilj smanjenje siromaštva i povećanje produktivnosti svih članova društva. Stoga, kako bi se poboljšala efektivnost i pravičnost sistema neophodna je kontinuirana posvećenost investicijama i reformama.¹⁵

Takođe, postojale su i postoje strategije, kao politike koje su razvijene da opišu konkretne napore koje treba preduzeti za unapređenje praksi socijalnog staranja i dječje zaštite:

- Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2008–2012;
- Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2013–2017;
- Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2018–2022;¹⁶
- Nacionalni plan akcije za djecu 2013–2017;
- Strategija razvoja hraniteljstva a Akcionim planom za period 2012–2016;
- Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023.

Izrađeno je i nekoliko izvještaja i analiza o implementaciji zakonskih rješenja, strateških dokumenata i politika:

- Hraniteljstvo uz intenzivnu ili dodatnu podršku i predah hraniteljstvo,
- Izvještaj o ocjeni korisnika o reformi sistema brige o djeci 2010–2015,
- Analiza rada centara za socijalni rad u Crnoj Gori,
- Dobrovoljni Evropski okvir kvaliteta za socijalne usluge,
- Konačni izvještaj o evaluaciji reforme sistema socijalne i dječje zaštite: Projekat unapređenja socijalne inkluzije (Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) 2010) Komponenta „Reforma sistema brige o djeci“,
- Program saradnje UNICEF-a i Vlade Crne Gore za period 2017–2021.¹⁷
- Analiza primjene Strategije razvoja hraniteljstva 2012–2016.

¹⁴ Montenegro Social Protection Situational Analysis (Socijalna zaštita u Crnoj Gori – Situaciona analiza), World Bank, UNICEF funded by the EU, 2022,

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/03382077-6525-4e15-aa34-f7db5674a5e8/content>

¹⁵ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/02/16/montenegro-to-reform-the-social-protection-system-to-better-support-children-and-families>

¹⁶ Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018. do 2022. godine

¹⁷ Program saradnje UNICEF-a i Vlade Crne Gore za period 2017–2021, preuzeto sa:

<https://www.unicef.org/about/execboard/files/2016-PL14-Montenegro-CPD-ODS-EN-8Aug16.pdf>

- Analize podrške i multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju

U svim navedenim strateškim dokumentima ističe se da je nedovoljno razvijena politika realizacije hraniteljstva djece, naročito specijalizovanog hraniteljstva za djecu sa smetnjama u razvoju i da kasni sa primjenom datih strateških okvira.

Iako je u Nacionalnom akcionom planu za djecu¹⁸ navedeno da je smještaj djeteta u ustanovu posljednja mjera dječje zaštite, Strategija razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016¹⁹ ističe da kad je u pitanju nesrodničko hraniteljstvo još nisu preduzete adekvatne mjere, tako da ne postoje suštinske promjene u praksi. Prije više od 10 godina, ovim strateškim dokumentom naglašeno je da Dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju, kao i Dnevni centar za podršku djeci i porodici, predstavljaju značajan resurs i podršku razvoju specijalizovanog hraniteljstva, te da je neophodno poboljšati uslove života i pružati podsticaje za prevazilaženje teškoća i razvoj djece u skladu s njihovim potencijalima, kao i podizati svijest i spremnost hranitelja da na staranje uzmu djecu sa razvojnim smetnjama.

Strategija razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016. identifikuje obavezu praćenja indikatora koji uključuju: broj djece i mladih sa smetnjama u razvoju koji se nalaze na hraniteljstvu, broj hraniteljskih porodica koje su uključene u programe pripreme za zbrinjavanje djece i mladih sa smetnjama u razvoju, kao i broj i vrstu usluga podrške porodicama sa smetnjama u razvoju koje su dostupne djeci i porodicama od strane nevladinih organizacija.

Međutim, u UNICEF-ovoj analizi primjene Strategije razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016.²⁰ navodi se da ne postoji nijedna nesrodnička hraniteljska porodica koja obezbjeđuje porodični smještaj uz intenzivnu ili dodatnu podršku, te da se broj hraniteljskih porodica (nesrodničkih) koje brinu o djeci sa smetnjama u razvoju svodi na pojedinačne slučajeve. Ovaj dokument potvrđuje da razvoj različitih oblika hraniteljstva nije realizovan, tako da danas ni u sistemu socijalne zaštite u Crnoj Gori ne postoje precizni podaci o hraniteljskim porodicama koje pružaju usluge hitnog ili specijalizovanog hraniteljstva. U UNICEF-ovoj analizi stoji da je ovaj dio Strateškog plana ostao potpuno nerealizovan, te da je u narednom strateškom ciklusu potrebno nastaviti razvoj hraniteljstva uz intenzivnu podršku, kao i razvoj usluga na lokalnom nivou namijenjenih djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama, kako bi hranitelji (ali i biološki roditelji i staratelji djece sa smetnjama u razvoju) dobili dodatnu podršku u razvoju djece i mladih sa smetnjama u razvoju. Utvrđeno je i to da ne postoje planirane ciljane promocije hraniteljstva za djecu sa smetnjama u razvoju, što je doprinijelo tome da hraniteljstvo uz dodatnu podršku nije razvijeno u sistemu socijalne zaštite, kao i da nema planirane promocije i razvoja hitnog hraniteljstva.

S obzirom na to da ovi vrlo specifični vidovi hraniteljstva zahtijevaju posebne kompetencije stručnjaka, analiza koju je sproveo UNICEF navodi da je kroz obuku potrebno unaprijediti kompetencije stručnjaka koji se bave razvojem hraniteljstva uz intenzivnu podršku, urgentnim hraniteljstvom i privremenim smještajem u porodicu, kroz obuku za implementaciju programa obuke namijenjenih hraniteljima u vezi s navedenim oblicima rada, kao i kroz razvoj specifičnog znanja o direktnom radu s djecom sa smetnjama u razvoju i djecom s izazovima u pogledu ponašanja.

¹⁸ Nacionalni plan akcije za djecu 2013–2017.

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Nacionalni%20plan%20akcije%20za%20djecu.pdf>

¹⁹ Strategija za razvoj hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016.

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20za%20razvoj%20hraniteljstva%20u%20Crnoj%20Gori%202012-2016.pdf>

²⁰ Predsatvništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, Analiza primjene strategije razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016,

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Analiza%20primene%20Strategije%20razvoja%20hraniteljstva%20u%20Crnoj%20Gori%202017.pdf>

U Strategiji razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2013–2017.²¹ jasno je istaknuta potreba podsticanja razvoja usluga koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju: porodični smještaj – hraniteljstvo, usluge dnevnog centra, pomoć u kući, usluge savjetovanja i druge usluge socijalne i dječje zaštite. Strategijom razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2018–2022.²² ističe se da je potrebno planirati i realizovati promociju nesrodničkog hraniteljstva, naročito hraniteljstva djece sa smetnjama u razvoju. Pominje se i značaj obezbjeđivanja pripreme i podrške za nove nesrodničke hranitelje, posebno ako se staraju o djeci sa smetnjama u razvoju.

Konačno, u aktuelnoj Strategiji za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023²³, navodi se da u Crnoj Gori trenutno postoji 13 dnevnih centara za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju (do 27 godina). U istom dokumentu se naglašava da uprkos usvajanju politike razvoja specijalizovanog hraniteljstva uz intenzivnu i dodatnu podršku djeci sa smetnjama u razvoju, njena primjena tek treba da počne. U njemu se navodi i da Ministarstvo rada i socijalnog staranja planira osnivanje Centra za hraniteljstvo u Bijeloj, kao ustanove koja bi pružala mogućnosti kontinuiranog razvoja i uvođenja profesionalnih standarda u ovoj oblasti, što je utvrđeno i Planom transformacije Dječjeg doma „Mladost“ Bijela 2020-2024²⁴. Ova aktivnost kasni i centar za hraniteljstvo još uvijek nije osnovan.

Regulatorni okvir koji opisuje i reguliše sistem dječje i socijalne zaštite jasno ukazuje na različite oblike i vrste hraniteljstva koje treba razvijati, prepoznajući čak i predah hraniteljstvo, međutim dosad se gotovo isključivo koristilo tradicionalno hraniteljstvo.

Međutim, na osnovu diskusije fokus grupe sa nesrodničkim i srodničkim hraniteljima, pokazalo se da se neki od njih zapravo mogu smatrati i hitnim ili specijalizovanim hraniteljima. (Jedan od hranitelja nam je rekao da se brine o djevojčicama koje nisu državljani Crne Gore koje su žrtve trgovine ljudima, bez potrebnih dokumenata, kao i o djevojčici koja je bježala i smještena u Centar Ljubović, u Podgorici).

U zakonskim rješenjima se ne pravi razlika između srodničke i nesrodničke hraniteljske porodice.

Dvije bake koje su srodnici i koje su učestvovala u fokus grupi brinu se o svojim unucima sa smetnjama u razvoju a nisu evidentirane kao neko ko pruža uslugu specijalizovanog hranitelja.

Finansiranje hraniteljstva je centralizovano – sredstva se obezbjeđuju iz državnog budžeta, a naknade za različite hranitelje zavise od vrste hraniteljstva (standardno, hitno, predah).

Jedna od baka, srodnička hraniteljka, koja brine o djetetu sa smetnjama u razvoju već 11 godina priznala je da je za moguću podršku saznala tek prije godinu dana. Malo je djece sa specifičnim potrebama koja su na hraniteljstvu, a za koju se zna, ali kao što se vidi iz navedenih informacija, postavlja se pitanje koliko je ta statistika tačna.

Stručni radnici koji rade u centrima za socijalni rad odgovorni su za usluge koje se pružaju djeci i porodicama, uključujući podizanje svijesti, razmjenu informacija, zapošljavanje,

²¹Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2013–2017.

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20i%20dje%20C4%8Dje%20za%20a%20tite%20za%20period%202013-2017.pdf>

²² Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori 2018–2022.

<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20i%20djecie%20za%20a%20tite%20za%202020%202020%202020%202020%20godine.docx>

²³ Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023,

<https://www.unicef.org/montenegro/media/11026/file/MNE-media-MNEpublication331.pdf>

²⁴Plan transformacije JU Dječji dom „Mladost“ u Bijeloj za period 2020–2024. godine

<https://dombijela.me/images/dokumenti/plantransformacije.pdf>

procjenu, licenciranje hranitelja, obuku, razvoj kapaciteta, upravljanje slučajevima, stručnu podršku i nadzor.

Hranitelji moraju biti licencirani, ali se očito ovo odnosi samo na one koji su formalno prepoznati kao takvi. Procjena, priprema, uparivanje, praćenje i supervizija nisu uvijek kvalitetni usljed nedostatka kapaciteta stručnih radnika koji rade u CSR usljed preopterećenosti brojem predmeta. Srodnički i nesrodnički hranitelji moraju da brinu o djeci u svojoj porodici i zadovoljavaju njihove razvojne potrebe u svim oblastima života, uključujući obrazovanje, zdravlje i sve druge potrebe. Ako je potrebno, oni mogu zatražiti pomoć od CSR.

Planirani regionalni centri za hraniteljstvo mogu značajno poboljšati situaciju trenutno preopterećenih stručnih radnika, koji nisu isključivo zaduženi za ova pitanja, a koji rade sa srodničkim i nesrodničkim hraniteljskim porodicama.

Srodničko hraniteljstvo smatra se optimalnom opcijom za smještaj, kako u kulturnom, tako i u pogledu najboljeg interesa djeteta, jer predstavlja život sa djetetu poznatim ljudima. Često nema mnogo izbora i prema navodima socijalnih radnika i drugih stručnih radnika s kojima se razgovaralo, srodničko staranje predstavlja jedinu opciju, zbog nedostatka hranitelja koji nisu u srodstvu s djetetom. Takođe je rečeno da su priprema, obuka i nadzor staratelja nepotpuni zbog nedostatka kapaciteta stručnih radnika, tj. da postoji prostor za unapređenje u tom dijelu.

Većina smještaja praktično je trajna jer podrška i rad na slučajevima s roditeljima nije široko rasprostranjena praksa, pošto nedostaju komponente sistema podrške porodici u tom pogledu. To znači da kad se jednom izmjestite iz porodice, djeca se rijetko mogu vratiti roditeljima, ovo iz razloga nedostataka kapaciteta roditelja i nerazvijenosti sistema podrške roditeljima u riziku, te djeca u konačnom odrastaju u srodničkom ili nesrodničkom hraniteljstvu.

Prema riječima nekih od konsultovanih stručnih radnika, mogao bi postojati određeni broj djece koja nisu vidljiva sistemu socijalne i dječje zaštite, a kojima je potrebna hitna podrška. Ipak, zbog ograničenih lokalnih programa preventive, rane podrške, sprečavanja institucionalizacije, pomoći porodici, te dostupnosti i kapaciteta stručnih radnika, to se teško dešava.

Ne postoji mapiranje potreba različite djece i porodica u ranjivim situacijama (siromaštvo, problemi sa stambenim pitanjem, zaposlenje, zdravstvena pitanja, invaliditet, pravni status) pa se ne zna koliko djece treba takvu vrstu pomoći.

Nalik mnogim drugim zemljama, u Crnoj Gori ne postoji integrisani pristup rješavanju problema, različiti sektori rade zasebno i ne postoji dovoljna saradnja i koordinacija - ovo su takođe neki od stručnih radnika istakli tokom razgovora. Ovo stoji na putu sveobuhvatnom i efikasnom pružanju usluga. Usljed nedostatka razmjene informacija, može doći i do preklapanja u radu.

Od aktera na terenu traže se jasne uloge i odgovornosti, uža specijalizacija stručnih radnika koji rade s porodicama i djecom, kao i integrisana vizija i saradnja.

Deinstitucionalizacija je bila u glavnom fokusu politike reforme socijalne i dječje zaštite, s ciljem da se izbjegne nepotrebno odvajanje djece od porodica ili, ako je to potrebno - da se djeci obezbijedi smještaj u porodično okruženje.

Deinstitucionalizacija prevashodno podrazumijeva pružanje preventivne, rane podrške i prevenciju smještanja u ustanove, usluge ponovnog ujedinjenja djece i porodica u zajednici kako bi se spriječila institucionalizacija, a razvilo i ojačalo ponovno ujedinjenje. Kad usluge budu dostupne na lokalnom nivou, baš kao i opcije upućivanja na hraniteljstvo, ustanove se mogu zatvoriti.

U Crnoj Gori deinstitucionalizacija je usmjerena prema specijalizovanim ustanovama – Javnoj ustanovi „Komanski most“ u Podgorici i Dječjem domu „Mladost“ u Bijeloj, Resursnom centru za djecu sa smetnjama u razvoju u Podgorici i Resursnom centru u Kotoru, kao i crnogorskoj djeci koja se nalaze u institucijama u Bosni i Hercegovini i Srbiji. Procesi transformacije u Dječjem domu „Mladost“ u Bijeloj započeli su 2010. godine kao dio sveobuhvatne reforme. Ova ustanova usvojila je Plan transformacije 2015. godine. Do kraja 2018. godine, ustanova Bijela je transformisana i pored tradicionalnih institucionalnih funkcija razvijene su nove usluge:

- Dnevni boravak za djecu sa smetnjama u razvoju uzrasta od 6 do 18 godina, koja žive u Herceg Novom,
- Prihvatilište za zaštitu djece od nasilja u porodici kao vid kratkoročnog smještaja i tretman djece žrtava porodičnog nasilja, zlostavljanja, u slučajevima izmještanja djeteta iz porodice čiji je član zlostavljač i pružanje zdravstvene, psihosocijalne i pravne podrške,
- Nacionalna SOS linija za djecu i mlade,
- Djeca iz tranzicione stambene zajednice koja žive u rezidencijalnim ustanovama koja moraju biti pripremljena za izlazak iz ove vrste staranja.

Plan transformacije za period 2020–2024²⁵ ima za cilj poboljšanje uslova života djece u ustanovi i svođenje na najmanju moguću mjeru štetnih efekata nedostatka porodične brige tako što će se djeci obezbijediti okruženje koje najviše liči na porodično.

Posjeta ovoj ustanovi, međutim, jasno ukazuje na to da napori koji se ulažu u kreiranje smještaja porodičnog tipa, putem dnevnih soba, kuhinja, kupatila za manje grupe djece ne mogu promijeniti institucionalnu kulturu i osigurati pružanje individualizovanije brige i pažnje, što je situacija i u mnogim drugim zemljama koje ulažu iste napore.

Prema planovima, u ustanovi bi bio smješten i jedan od centara za hraniteljstvo, zbog raspoloživosti prostornim kapacitetima, kao i savjetovalište za mlade nakon napuštanja ustanove. Na osnovu konsultacija sa stručnjacima, u procesu deinstitucionalizacije treba preduzeti dalje korake kako bi se velika ustanova zatvorila i odvojile funkcije institucionalnog i hraniteljskog staranja jer one mogu biti kontradiktorne. S druge strane, Dom u Bijeloj nalazi se na jednoj od najpopularnijih turističkih destinacija Crne Gore, daleko od ostalih dijelova zemlje, te je teško zaposliti i zadržati kadrove, kako kvalifikovane tako i one koji se bave drugim vrstama usluga. Stručni radnici smatraju da je prikladnije osnivanje hraniteljskih centara i pružanje, po potrebi, rezidencijalnog tipa staranja u malim grupnim zajednicama i u drugim regijama.

„Djeca su smještena i u druge ustanove kao što je JU Centar „Ljubović“ za djecu sa problemima u ponašanju i djecu u sukobu sa zakonom, a dobijene su i informacije o slučajevima smještanja djece u ustanove u Bosni i Hercegovini i Srbiji, iako nema zvaničnih informacija o tome da li je to još uvijek aktuelno u praksi. Prema „Strategiji za ostvarivanje prava djeteta“, JU Centar Ljubović je u 2018. godini pružio usluge za ukupno 46 djece, jedno dijete je koristilo uslugu dnevnog boravka, 26 djece je raspoređeno na kratkotrajni smještaj, a 19 djece koristilo je usluge institucionalnog tretmana.“ Izvještaj organizacije Junction, str. 24

Strategijom razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016²⁶ identifikovane su glavne potrebe i ciljevi hraniteljstva i zacrtani su ciljevi za njegov razvoj. Misija Strategije je „izgradnja sistema kvaliteta zaštite djece i mladih bez roditeljskog staranja, razvojem hraniteljstva kao oblika zaštite djeteta koji će obezbijediti adekvatne uslove za cjelovito zadovoljavanje potreba djece i mladih i optimalan razvoj njihovih potencijala.“

²⁵ Plan transformacije JU Dječji dom „Mladost“ Bijela za period 2020-2024. godine

²⁶ Strategija razvoja hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016.

U 2016. godini, prema Izvješčaju o ocjeni korisnika o reformi sistema dječje zaštite 2010–2015²⁷, u procesu reformi veliki akcenat je stavljen na razvoj nesrodničkog hraniteljstva. Postignuti rezultati uključuju: izradu nacionalne strategije razvoja hraniteljstva; unapređenje zakonskog okvira kroz donošenje novog Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, a potom i Pravilnika koji će detaljnije regulisati hraniteljstvo; razvoj programa za obuku stručnih radnika, a time i hranitelja; regrutovanje novih nesrodničkih hraniteljskih porodica; predlog za unapređenje prava na hraniteljstvo; podizanje svijesti javnosti o hraniteljstvu.“

U Strategiji se takođe navodi da „MRSS planira osnivanje Centra za hraniteljstvo u Bijeloj, ustanove koja bi pružala mogućnosti kontinuiranog razvoja i profesionalne standarde u ovoj oblasti. Takođe je planirano da Ministarstvo rada i socijalnog staranja u saradnji sa Unicefom i NVO „Impuls“ i ZSDZ razvije nacionalni program obuke za hranitelje.“

U pogledu razvoja hraniteljstva određeni su i indikatori uspješnosti hraniteljstva za postizanje opisanih ciljeva: razvoj nesrodničkog hraniteljstva, praćen intenzivnom i dodatnom podrškom; podrška za veći broj djece ranog uzrasta i više djece sa smetnjama u razvoju u hraniteljskim porodicama.

Regulatorni okvir u Crnoj Gori zasniva se na različitim zakonima i propisima. Reforma sistema socijalne i dječje zaštite uključuje usluge hraniteljstva, odredbe za prevenciju institucionalizacije i brigu porodičnog tipa za djecu u riziku i/ili bez roditeljskog staranja.

Postoje dvije vrste porodičnog staranja, međutim – srodničko i nesrodničko hraniteljstvo se smatraju hraniteljstvom i zakon ih ne tretira različito već kao srodničko i nesrodničko hraniteljstvo, regulisano Porodičnim zakonom i Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti.

Mišljenja o profesionalizaciji hranitelja su različita i često opterećena stavovima da brigu o djeci ne treba plaćati, dok je istovremeno jasno da malo ko može priuštiti da volontira. Čak je i srodničkim hraniteljima u mnogim slučajevima potrebna finansijska podrška.

Postoji mjesečna naknada za troškove smještaja, kao i naknada za posao koji hranitelji obavljaju. Davanja za hraniteljske porodice sastoje se nekoliko komponenti: dodatka za djecu, socijalnih davanja, naknade za hranitelja koji brine o djetetu na hraniteljstvu, druge beneficije kao što su umanjene računa za struju i vodu, besplatni udžbenici za djecu osnovnoškolskog uzrasta i odlazak u odmarališta na odmor.

Finansiranje hraniteljstva obuhvata sve faze hraniteljstva, i predstavlja dio funkcije CSR – informisanje, regrutovanje, procjena, obuka i stručna podrška. Kad je riječ o finansiranju, postoji razlika između različitih oblika hraniteljstva.

Hranitelji koji pružaju usluge urgentnog hraniteljstva i usluge predah hraniteljstva (ako takvi postoje) imaju istu naknadu kao i oni koji pružaju usluge standardnog hraniteljstva (troškovi se obračunavaju po danu). Naknada za njihov rad isplaćuje se i kad u hraniteljskoj porodici nema djece, a najduže mjesec dana od posljednjeg odlaska djeteta. U zavisnosti od smetnji koje dijete ima, vrsta i visina naknade variraju.

Hranitelji mogu ostvariti dodatne materijalne beneficije u slučaju zbrinjavanja djece sa smetnjama u razvoju:

- Pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece s posebnim obrazovnim potrebama (smještaj u ustanovi i prevoz) u mjesečnom iznosu od 150 eura mjesečno, kao i troškovi prevoza,
- Plaćanje troškova života djece i mladih sa smetnjama u razvoju do iznosa od 150 eura,

²⁷ Izvješčaj o ocjeni korisnika o reformi sistema staranja o djeci 2010–2015.

- Naknada roditelju/staratelju djeteta/punoljetnog korisnika lične invalidnine u iznosu od 199,34 eura,
- Subvencija za mjesečne račune za struju, troškove prevoza itd.

Nema razlike u finansiranju između srodničkog i nesrodničkog standardnog hraniteljstva. Razlike u plaćanju zavise od: stepena podrške, broja djece na čuvanju, starosti djeteta (porodiljsko odsustvo koje se može koristiti do određenih godine života djeteta), rad sa polovinom radnog vremena zbog dodatne njege djeteta. Finansiranje nije fleksibilno i ne pokriva različite potrebe različitih grupa djece – djece sa smetnjama u razvoju, male djece, tinejdžera, itd. Što je jedna od zamjerki.

Jedna od prepreka i razloga za manjak dovoljnog interesovanja za nesrodničko hraniteljstvo je da za radno sposobnu populaciju postoji potreba za ličnim dohotkom i osiguranjem, pa nedostatak obezbijeđenog socijalnog osiguranja čini ulogu hranitelja manje privlačnom. Profesionalizacija hraniteljstva i kao dio nje – šeme zapošljavanja, uključujući zdravstveno i penzijsko osiguranje – mogle bi povećati interesovanje za ulogu hranitelja. O tome se jeste razgovaralo, ali odluka još uvijek nije donesena na nivou donosioca odluka i onih koji kreiraju politike.

Ukupan osnovni iznos koji hranitelji primaju za jedno dijete iznosi približno 350 eura. To je veoma visok iznos u poređenju sa mnogim drugim zemljama u regionu.

Prema izvještaju organizacije Junction: „Većina roditelja nije zadovoljna iznosom koji prima, ali neki kažu i da je to u redu u poređenju sa prosječnom platom u zemlji“.²⁸

Na sastanku fokus grupe nisu se čule pritužbe na iznos, naprotiv.

Porodični zakon²⁹ definiše pojam i uređuje postupak hraniteljstva s aspekta ličnih svojstava i harmonije porodičnih odnosa, kako bi se obezbijedio uravnotežen razvoj djeteta, kao i podrška ponovnom povratku u biološku porodicu. Iako indirektno, ovaj zakon takođe priznaje prava bioloških roditelja i potrebu hranitelja da potpomognu povratak u biološku porodicu kad god je to moguće (čl. 162, 171). Cilj hraniteljstva nije eksplicitno naznačen. Glavno načelo smještaja na hraniteljstvo jeste najbolji interes djeteta, a organ starateljstva mora da obrati posebnu pažnju na nacionalnu, vjersku i kulturnu pripadnost djeteta, njegov uzrast, zdravstveno stanje i socijalni status, kao i udaljenost od mjesta prethodnog prebivališta, odnosno prebivališta njegovih roditelja i obrazovne ustanove koju dijete pohađa. Zakonom je propisano da se braća i sestre, po pravilu, smještaju zajedno i da se u drugu porodicu može smjestiti najviše troje djece, dok ukupan broj djece koja žive u hraniteljskoj porodici ne može biti veći od četvoro. Prije donošenja odluke o porodičnom smještaju, CSR je dužan da djetetu obezbijedi mogućnost da slobodno izrazi svoje mišljenje o porodičnom smještaju, te da to mišljenje uzme u obzir u skladu sa uzrastom i zrelošću djeteta.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti³⁰ reguliše obezbjeđivanje hraniteljstva i porodičnog smještaja. *Uslugu hraniteljstva pruža fizičko lice koje je procijenjeno kao podobno, uspješno je završilo obuku i dobilo licencu za pružanje te usluge. Procjenu podobnosti fizičkog lica, stručnu podršku i obuku, vrši centar za socijalni rad. Pružalac usluge hraniteljstva ima pravo na stručnu podršku, naknadu troškova smještaja korisnika i naknadu za rad. Međusobna prava i obaveze između pružaoca usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva, odnosno porodičnog smještaja i centra za socijalni rad, uređuju se ugovorom. Pored centra za socijalni rad i drugi pružalac usluge može da pruža stručnu*

²⁸ Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020, str. 32.

²⁹ Službeni list Republike Crne Gore, br. 01/2007 i 53/2016.

³⁰ Službeni list Republike Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015 i 50/2017

podršku i sprovodi odgovarajuću obuku pružaocima usluge hraniteljstva. Bliže uslove za procjenu podobnosti lica za pružanje usluge porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, program i način sprovođenja obuke i pružanje stručne podrške, za dobijanje licence, kao i za naknadu troškova porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja i naknadu za rad za pružaoca usluge propisuje nadležni organ državne uprave.

U Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti³¹ pravi se razlika između dvije vrste porodičnog smještaja:

- porodični smještaj-hraniteljstvo, koje se pruža djeci i mladima bez roditeljskog staranja, kao i djeci i mladima sa smetnjama u razvoju;
- porodični smještaj: obezbjeđuje se trudnici, samohranom roditelju sa djetetom do navršene treće godine života, odraslom i starom licu, kojima je usljed socijalnih prilika potrebno zbrinjavanje

Navedene su različite vrste hraniteljstva:

- standardni smještaj
- smještaj uz intenzivnu ili dodatnu podršku (specijalizovano hraniteljstvo),
- Urgentni smještaj
- povremeni smještaj (predah hraniteljstvo)
- druga vrsta porodičnog smještaja.

Iako su oblici hraniteljstva naznačeni i opisani u Pravilniku³², dosad hitno, specijalizovano i povremeno hraniteljstvo nisu razvijeni u praksi ili o istim nema evidencija u sistemu.

Prema Strategiji za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023³³, „i pored usvajanja politike razvoja hraniteljstva koja podrazumijeva intenzivnu i dodatnu podršku namijenjenu djeci sa smetnjama u razvoju, njena primjena je tek u začetku“.

Iz perspektive trenutnih aktivnosti na razvoju hitnog (urgentnog, krizne) i specijalizovanog hraniteljskog staranja, važno je da postojeća zakonska regulativa prepoznaje ove specifične oblike hraniteljstva, što znači da razvoj istih ne iziskuje izmjene zakona, već ga je potrebno razvijati i sprovoditi u skladu sa zakonima, onako kako je pravilno i definisano.

Pravilnik opisuje uslove, svrhu i ciljne grupe za različite oblike hraniteljstva (drugi vid porodičnog smještaja nije definisan Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti), za pružanje usluga hraniteljstva i porodičnog smještaja³⁴

- **Standardni porodični smještaj:** usluga za djecu i mlade bez roditeljskog staranja i čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, radi čuvanja, njege i vaspitanja do povratka roditeljima, usvojenja, odnosno osamostaljivanja.
- **Hraniteljstvo uz intenzivnu i dodatnu podršku:** obezbjeđuje se djetetu koje ima smetnje i teškoće u razvoju, i probleme u ponašanju
- **Povremeni porodični smještaj:** usluga za djecu sa smetnjama u razvoju kao i djecu smještenu u ustanove najduže do 45 dana u toku godine
- **Urgentni porodični smještaj:** usluga za djecu žrtve ili u opasnosti da postanu žrtve zanemarivanja, zlostavljanja i eksploatacije i nasilja u porodici kao i u slučaju

³¹ Ibid

³² Ibid.

³³ Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023 u Pravilniku o bližim uslovima pružanja i korišćenja usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, Sl. list Crne Gore br. 19/14 i 15/16, čl. 5, preuzeto sa: <https://www.unicef.org/montenegro/media/11026/file/MNE-media-MNEpublication331.pdf>

³⁴Sl. list Republike Crne Gore, br. 19/2014

neočekivane nemogućnosti roditelja da se brinu o djetetu, najduže do 30 dana u toku godine

Pravilnik³⁵ nudi i detaljan popis kvalifikacija za sticanje statusa hranitelja. CSR su u obavezi da sprovedu 30-časovni program obuke za hranitelje, koji pohađaju dodatnih 5 sati stručnog usavršavanja svake godine, i dobijaju stalnu stručnu podršku i nadzor od strane stručnjaka, najmanje jednom u 50 dana.

Potrebno je podnijeti zahtjev s potrebnom dokumentacijom nakon čega slijedi intervju i procjena, uključujući kućne posjete, te 30 sati obuke i licenciranje. Procedura bi, prema Pravilniku, trebala da traje najduže 6 mjeseci, a u praksi se to dešava u roku od 1 do 2 mjeseca. Licenca se izdaje na 2 godine i nakon toga se mora proći procedura ponovne obnove. Nema informacija o zahtjevima u pogledu dalje provjere ili dodatne obuke kao kriterijuma za produženje licence.

U slučaju srodničkog smještaja postupak je brži i jednostavniji jer se gotovo uvijek radi o kriznom, tj. hitnom smještaju, koji zahtijeva opštu procjenu situacije, bez sprovođenja opisanih aktivnosti. Ovo ponovo skreće pažnju na povećanu potrebu za procijenjenim i pripremljenim hraniteljima koji mogu ponuditi hitni (urgentni, krizni) smještaj, kako bi se spriječilo da dijete bude upućeno u neodgovarajući srodnički smještaj.

Stručni radnici zaduženi za praćenje i nadzor nad hraniteljskim porodicama uglavnom su obučeni i licencirani za obavljanje ovog zadatka, u skladu sa zakonom, međutim, na osnovu informacija dobijenim od strane zaposlenih u CSR to nije uvijek slučaj (nedostaju edukacije u ovoj oblasti za stručne radnike). Obaveza posjećivanja, praćenja i nadzora porodica na svakih 50 dana takođe je upitna zbog velikog broja slučajeva i različitih oblasti aktivnosti koje pokriva mali broj socijalnih radnika u mnogim CSR.

Uz podršku UNDP-a nedavno je organizovana obuka „VOĐENJE SLUAČA U SOCIJALNOJ ZAŠTITI“, čiji je opšti cilj bio unapređenje kompetencija profesionalaca koji rade u oblasti dječje i porodične zaštite za kvalitetnu primjenu metodologije upravljanja slučajevima.

Poseban fokus stavljen je na razvoj vještina neophodnih za etičku i refleksivnu praksu voditelja slučaja, koje će doprinijeti osnaživanju korisnika prava u socijalnoj i dječjoj zaštiti i staranju, te efikasnijem zadovoljavanju njihovih potreba i dostizanju optimalnog nivoa razvoja i učešća u društvu.

Obuku je pohađalo i uspješno završilo 19 polaznika.

Projekat „Unapređenje inkluzije odraslih i djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori“ koji realizuju UNICEF i UNDP, uz podršku savjetnice za ljudska prava Kancelarije rezidentnog koordinatora sistema Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori, finansira Partnerstvo UN za prava osoba sa invaliditetom (UNPRPD). Održana je dvodnevna obuka za izgradnju kapaciteta nosilaca dužnosti za unapređenje međusektorske saradnje u prevenciji institucionalizacije i pružanja integrisanih usluga za djecu sa smetnjama u razvoju. Cilj je bila izgradnja kapaciteta nosilaca dužnosti za unapređenje međusektorske saradnje u prevenciji institucionalizacije i pružanja integrisanih usluga za djecu sa smetnjama u razvoju.

U saradnji s Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom prosvjete i Ministarstvom rada i socijalnog staranja, a uz finansijsku podršku Evropske unije, predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori organizovalo je prvu od tri obuke u kontekstu pilotiranja porodično-orijentisane rane intervencije za djecu sa smetnjama u razvoju ili koja su u riziku u Kotoru i Bijelom Polju – opštinama koje su prepoznate po značajnim resursima u ovoj oblasti, koje kasnije mogu poslužiti kao primjer drugim opštinama. Ova obuka i tema od izuzetnog su značaja za kvalitet života i prava djece sa smetnjama u razvoju. U saradnji s Ministarstvom zdravlja, Ministarstvom prosvjete i Ministarstvom rada i socijalnog staranja omogućava se pravovremena intervencija i jedinstven vid podrške porodici. Ovaj pilot projekat zasnovan je na rezultatima Analize stanja u oblasti intervencija u ranom djetinjstvu u Crnoj Gori, koja

³⁵Ibid

je objavljena i javno predstavljena u novembru 2022. godine. Teme koje su obrađene tokom obuke obuhvataju porodično-orijentisane paradigme, formiranje Tima za ranu intervenciju, uloge i odgovornosti takvog tima, metode i tehnike rada, kao i načine komunikacije sa porodicom. Bilo je riječi o značaju prvog susreta i posjete porodici. Razgovaralo se i o značaju aktivnog učešća porodice u ranoj intervenciji, o ciljevima koje određuje porodica, prioritnim ciljevima za dijete i konačnim ishodima intervencija Tima u pogledu funkcionisanja porodica s djecom sa smetnjama u razvoju.³⁶

Uloge i odgovornosti različitih organizacija, međunarodnih, i institucija u vezi sa razvojem usluga hraniteljstva, uključujući i one u fazi implementacije, opisane su u različitim propisima. Ministarstvo rada i socijalnog staranja je zaduženo za usvajanje politika, strateške dokumente i nadležno je za razvoj hraniteljstva.

Partnerska institucija, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, ima odgovornost za razvoj stručnih kapaciteta, razvoj programa obuke, licenciranje profesionalaca i podršku zaposlenima u CSR. Postoji preko 70 akreditovanih programa obuke, od kojih je samo jedan ciljano fokusiran na hraniteljstvo. Trenutno je u pripremi novi osnovni program hraniteljstva za poboljšanje kvaliteta, koji će se temeljiti na iskustvima iz prethodnog kako bi se i sam sadržaj prilagodio kontekstu i specifičnostima, ali i onom ešto je pokazala dosadašnja praksa.

Centri za socijalni rad centralni su akteri za usluge hraniteljstva, koji upravljaju svim elementima pružanja usluge, uključujući podizanje svijesti, zapošljavanje, procjenu, obuku, usklađivanje i podršku, nadzor nad svim srodničkim i nesrodničkim, pa čak i starateljstvo za neku djecu. Kako većinu usluga pružaju upravo CSR, hraniteljstvo je samo jedna od tih usluga, te joj se možda u dovoljnoj mjeri ne mogu posvetiti zaposleni. Nedostatak osoblja i resursa, nedostatak podjele rada po nadležnostima i oblastima usluga, kao i veliki broj predmeta predstavljaju ozbiljne barijere za dalji razvoj usluge sa naglaskom na specijalizovano hraniteljstvo.

Nekoliko nevladinih organizacija aktivno je u različitim aktivnostima podrške djeci i porodicama u ranjivim situacijama, ali većina njih nije direktno uključena u hraniteljstvo. Neke organizacije organizuju sastanke, klubove za hraniteljske porodice, druge rade sa CSR i Domom u Bijeloj, vode SOS liniju za roditelje, na koji se mogu javiti i hranitelji, vrše procjenu porodičnih prilika, slabosti, poteškoća i prednosti. Ove organizacije dijele poteškoće u dobijanju licence za pružanje usluga, i suočavaju se s nemogućnošću održivog finansiranja, budući da je ono predviđeno za projekte. Prema riječima predstavnika nevladinih organizacija, propisi ne predviđaju mogućnost licenciranja za pružanje usluga hraniteljstva, što je tema kojom bi se trebalo pozabaviti u budućnosti.³⁷

Strategijom za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023. planiran je razvoj sistema žalbenog mehanizma za hranitelje³⁸. Trenutno se mogu konsultovati s CSR, ako imaju nekih problema ili pitanja. Osim toga, prema instituciji Ombudsmana, u oblast prava djece uključena je i tema hraniteljstva, ali više u smislu podrške hraniteljima, a ne toliko u pogledu dobijanja povratnih informacija ili pritužbi.

Srodnički i nesrodnički hranitelji su tokom diskusija u fokus grupama saopštili da imaju stalan, a ponekad i svakodnevni kontakt sa stručnim radnicima iz centara za socijalni rad, koji ih podržavaju na sve načine.

³⁶ <https://www.zsdzcg.me/629-odrzana-prva-od-tri-obuke-na-temu-porodicno-orjentisane-rane-intervencije-kotor-03-05-06-05-2023-godine>

³⁷ Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020. godine, str. 39

³⁸ Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023 u Pravilniku o bližim uslovima pružanja i korišćenja usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, Sl. list Crne Gore br. 19/14 i 15/16, čl. 5, preuzeto sa: <https://www.unicef.org/montenegro/media/11026/file/MNE-media-MNEpublication331.pdf>

Svrha hraniteljstva treba da bude privremeni smještaj, s ciljem obezbjeđivanja stalnosti u životu djeteta, bilo reintegracijom ili usvajanjem, ali ono često postaje trajno rješenje. Razlozi za to su nedostatak usluga podrške roditeljima i porodicama u potrebi, bilo zbog materijalne, tj. finansijske oskudice ili nedostatka roditeljskih kapaciteta.

Hranitelji moraju biti obučeni i licencirani u skladu sa zakonom, a postupkom upravlja osoblje CSR, uključujući sve njegove elemente. Nema podataka o tome koliko su uspješno na nacionalnom nivou realizovali planove regrutovanja, procjenjivanja, pripreme i podrške, i nadzora. Srodničko zbrinjavanje se često ne planira, već se prevashodno može smatrati hitnim smještajem u slučaju kriznih situacija. Standardno, nesrodničko hraniteljstvo je u većini slučajeva planirani proces, iako prepoznavanje i potreba za hitnim (urgentnim, kriznim) hraniteljstvom pokazuje i suprotno. Srodničko zbrinjavanje uvijek je prvi izbor ako je dostupan i predstavlja optimalnu situaciju koja odgovara djetetu. U slučaju da nema slobodnih mjesta u pripremljenim nesrodničkim hraniteljskim porodicama, prihvata se svako srodničko zbrinjavanje, uglavnom kako bi se izbjegao smještaj u Dom u Bijeloj.

„Procjena potreba, praćenje i evaluacija predstavljaju procese sa različitim nivoima odgovornosti. Na nacionalnom nivou, Ministarstvo rada i socijalnog staranja zaduženo je za procjenu nacionalnih potreba i strategiju. Analizu i prikupljanje podataka sprovodi Zavod za socijalnu i dječju zaštitu u saradnji sa centrima za socijalni rad koji prikupljaju podatke. Svi ovi podaci predstavljaju osnovu za izradu strateških politika. S tim u vezi, aktuelna Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023.³⁹ sadrži analizu postojećeg stanja hraniteljstva i strateške ciljeve u vezi s njegovim razvojem. Kako se navodi u pregledu strateških dokumenata, postoji i niz drugih dokumenata koji se odnose na razvoj hraniteljstva.“⁴⁰

Podrška koja se pruža djeci i njihovim hraniteljima

Sektori zdravstva i obrazovanja već duže vrijeme na sektorskom nivou nisu uključeni u brigu o djeci i zaštiti, a njihov pristup je drugačiji od pristupa sektora socijalnog staranja. Srodnički i nesrodnički hranitelji mogu se suočiti s poteškoćama ukoliko se djeca o kojima se staraju ne smatraju djecom sa smetnjama u razvoju (na osnovu negativnih iskustava, trauma, kašnjenja u razvoju itd.), a srodnički i nesrodnički hranitelji nisu prepoznati kao oni koji podržavaju dijete i brinu o njemu, a pritom nisu biološki roditelji datog djeteta. Izbjegavanje isključenosti, diskriminacija je važna i stoga u mnogim slučajevima djecu u srodničkom i nesrodničkom hraniteljstvu ne treba etiketirati, ali im u određenim situacijama u zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju treba posebna pažnja i podrška.

Lokalne samouprave uglavnom sarađuju preko CSR, a ne direktno, nakon što se djeca iz prvobitnog mjesta presele na novo.

Slično kao i u drugim zemljama, bez posebne podrške teško je smjestiti u porodice djecu, poput djece sa smetnjama u razvoju, žrtve zlostavljanja i zanemarivanja, djece s problemima u ponašanju, djece koja su u više navrata smješšana u različite porodice/ustanove, ili djece koja dolaze iz institucija. Još jedan izazov za srodničke i nesrodničke hraniteljske porodice jeste stalni kontakt s biološkim roditeljima, ali i uticaj istoga na djecu. Iako je ponovno ujedinjenje s biološkom porodicom moguće samo ako djeca ne izgube kontakt i vezu sa roditeljima, često postoji niz poteškoća u pogledu održavanja potrebnih kontakata. Mnogi hranitelji dijete koje čuvaju smatraju svojim, a prirodu njihove privremene uloge, kao i razliku u odnosu na usvojenje, potrebno je razjasniti već tokom priprema i obuka. Još jedna poteškoća je način na koji će se hranitelji

³⁹ Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023 u Pravilniku o bližim uslovima pružanja i korišćenja usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja, Sl. list Crne Gore br. 19/14 i 15/16, čl. 5, preuzeto sa: <https://www.unicef.org/montenegro/media/11026/file/MNE-media-MNEpublication331.pdf>

⁴⁰Izvjestaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020. godine, str. 74

nositi s osjećajem gubitka nakon što djeca napuste njihovo staranje, što je posebno emocionalno izazovno za one koji su blisko vezani za djecu o kojoj se brinu. Kako bi se obezbijedio smještaj djece koja su u posebno ranjivoj situaciji u hraniteljske porodice, potrebna je posebna priprema i stalna podrška hraniteljima.

Priprema i stručna obuka za staratelje

Obuka i sticanje kvalifikacija za stručne radnike organizovane su pod nazivom „Sigurnim korakom ka hraniteljstvu“. Osnovna obuka trenera održana je prvi put 2012. godine, a nakon toga i 2013. godine. U 2014. godini održana je dodatna obuka, a 2015. godine organizovana je i obuka o hitnom hraniteljstvu i pripremi djece za hraniteljstvo. Riječ je o programu obuke koji je razvio konsultant UNICEF-a, na osnovu programa koji je akreditovan u Srbiji. Obuke su vodili regionalni treneri, a stručni radnici koji su ih pohađali dobili su potvrdu/sertifikat po završetku.

Obuke za hranitelje organizuju treneri iz CSR. U principu, i srodnički i nesrodnički hranitelji učestvuju u 30-časovnom programu obuke. Obuke treba organizovati grupno, ali zbog malog broja prijavljenih u datoj regiji ili lokaciji, često su to individualne pripreme koje su suprotne svim principima i dobrim iskustvima. Nedostaje redovna obuka uz rad, a često nedostaju i drugi oblici podrške. Grupe za samopomoć ne postoje, iako neke hraniteljske porodice same organizuju sastanke, a podržavaju ih i neke nevladine organizacije.

Prema izvještaju organizacije Junction, obuka za hranitelje organizovala se jednom godišnje ili svakih 6 mjeseci, u skladu s onim što je propisano Pravilnikom. Trajanje programa osnovne obuke je 11 dana (30 sati), dok redovni godišnji program traje 5 sati u tokom 2 radna dana. Inače, najčešće je u pitanju opcija koja podrazumijeva jedan do tri dana.⁴¹

U principu, program obuke za srodničke i nesrodničke hranitelje je isti, uprkos donekle različitim ulogama i potrebama. U praksi, pak, treneri ponekad dijele srodničke i nesrodničke hranitelje u dvije grupe i koristi se drugačiji pristup. Korisno je održavati obuke i zajedno, ali uz uzimanje u obzir različitih potreba i vođenju računa o ovim razlikama u programu obuke, kako bi iste bile jasno vidljive svima. U nekim zemljama, poput Engleske, SAD, Australije, na primjer, postoje samo određene organizacije, nacionalni programi nisu dostupni i još uvijek nisu obavezni. U zemljama poput Poljske, Slovačke, gdje se nesrodničko i srodničko hraniteljstvo često preklapaju, priprema srodničkih i nesrodničkih hranitelja nije odvojena, već biva pružena na isti način istovremeno.

Postoje posebni programi obuke za srodničke hranitelje, u zavisnosti od kapaciteta ali i od broja polaznika i stručne odluke o preferencijama. Često i srodnički i nesrodnički hranitelji smatraju da obuka nije neophodna, pogotovo ako su već i sami roditelji, ali kad se suoče s pitanjima nepovoljnih iskustava iz djetinjstva, traumama, posebnim potrebama i uzrasno specifičnim problemima, posebno kad je riječ o adolescentima, većina njih tokom obuke uviđa potrebu za obukom i da im je potrebna dalja podrška, redovni sastanci i razgovori, i to u svim zemljama, uključujući i Crnu Goru. Zabrinjavajući pokazatelj potrebe za redovnom, stalnom podrškom i obukom je broj prekinutih smještaja, prijava sumnji na nasilja ili čak zlostavljanja koji se javljaju u porodicama u koje su djeca smještena.

Prema izvještaju organizacije Junction, razlozi za izmještanje djece koja su upućena na hraniteljstvo su zanemarivanje 51%, zdravstveni problemi 33%, siromaštvo 29%, nasilje 17%, upotreba droga 16%, ostalo 13%, invaliditet 4%, nezaposlenost 4% i nedostatak informacija 4%.⁴² To znači da postoji nekoliko pitanja koja zavređuju pažnju nakon

⁴¹ Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020. godine, str. 59

⁴² Ibid, str. 64

smještanja djeteta u srodničku ili nesrodničku hraniteljsku porodicu, i na koja se moraju pripremiti i u vezi s kojima se mora sarađivati.

Potrebe djece su u osnovi iste – brižna njega, individualizovana pažnja i planiranje su osnove, međutim kako su sva djeca različita i imaju različitu porijeklo i iskustvo, prilikom pripreme staratelja u obzir se moraju uzeti obje vrste potreba. S druge strane, srodnički i nesrodnički hranitelji imaju dvojak u ulogu, tako što obezbjeđuju porodični život, a istovremeno shvataju i stavljaju do znanja da nisu biološki roditelji djece o kojoj brinu. Očekuje se da u jednom trenutku vrše i roditeljsku i profesionalnu ulogu. Tako nešto treba naučiti, te zato i imaju pravo na različite oblike podrške. Za pripremu za napuštanje hranitelja, bilo zbog spajanja sa porodicom, odlaska na usvajanje ili dostizanja zrelosti, potrebna su znanja i vještine onih koji su brinuli o djetetu.

Pristup zasnovan na pravima djeteta takođe nalaže da srodnički i nesrodnički hranitelji budu svjesni prava djeteta i njihove primjene, iako se to može razlikovati od njihovog roditeljskog stila i njihovih ličnih uvjerenja. To je, takođe, nešto što moraju naučiti i biti posvećeni tome.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja je 2011. godine, uz tehničku pomoć UNICEF-a i finansijsku pomoć EU, izvršilo analizu rada centara za socijalni rad.

Zaključeno je da postoji potreba za sveobuhvatnom reformom centara u cilju povećanja kapaciteta, efektivnosti i efikasnosti obavljenog posla. Takođe je naglašena potreba za uvođenjem novih metoda rada, kao i teritorijalnom reorganizacijom.

Kao rezultat studije, UNICEF je pružio podršku unapređenju rada centara i usluga za djecu i porodice. Broj radnika povećan je u periodu od 2011. do 2018. godine za 53%, uspostavljeni su novi centri i organizovane su obuke za dalje jačanje stručnih kapaciteta i kompetencija. Obuka je uključivala ovladavanje individualizovanim načinima rada, temama poput zabrane diskriminacije, poštovanja ljudskih i dječjih prava, te specifičnih prava korisnika, uključujući pravo na život u zajednici, i uključenost u život zajednice. Ovo je dovelo do poboljšanog rada sa korisnicima, kako u pogledu blagovremenosti tako i u pogledu poštovanja njihovih individualnih potreba. Reforme i tehnička podrška koju je UNICEF pružio za implementaciju doveli su do poboljšanja kvaliteta usluga i dobrobiti korisnika tih usluga.

Analiza nedostataka i potreba

S obzirom na opšti cilj jačanja i osnaživanja institucionalnih kapaciteta sektora zapošljavanja, rada i socijalne zaštite, Aktivnost 1 ove Akcije bila je usredsređena na analizu trenutnog stanja specijalizovanog i hitnog hraniteljstva u Crnoj Gori.

U skladu s trenutnom situacijom koja je detaljno opisana u situacionim analizama, u Crnoj Gori ne postoji hitno i specijalizovano hraniteljstvo uprkos odredbama koje su jasno naznačene u zakonima, strategijama i politikama. Broj nesrodničkih hranitelja koji se brinu o djeci je ograničen i ne postoji kategorizacija kojom se imenuju vrste staranja na osnovu brige o djetetu. Neki hranitelji funkcionišu kao hitni ili specijalizovani hranitelji, a da nisu prepoznati kao takvi, uprkos ovim specifičnim svojstvima (na osnovu informacija dobijenih tokom sastanka fokus grupe). Ne postoje protokoli, standardi, uputstva i posebne obuke i supervizije za one koji rade sa djecom u hitnim slučajevima ili tokom pružanja specijalizovanog staranja.

Zbog zahtjeva koji proističu iz zakonodavstva i politike zaštite djece čiji je cilj sprečavanje institucionalizacije djece, i usljed malog broja dostupnih hranitelja, trenutno ne postoji mogućnost da se razdvoje različite vrste hraniteljskog staranja, već se smještaj vrši na osnovu dostupnosti srodničkih ili nesrodničkih hranitelja u situacijama kad dijete mora biti smješteno kod hranitelja.

Nekoliko je razloga za nedostatak hranitelja u Crnoj Gori koji se smatraju nedostacima:

- Zakonska regulativa ne pravi razliku između srodničkih i nesrodničkih hranitelja.
- I pored postojanja zakonske regulative koja se propisuje hitno i specijalizovano hraniteljstvo, ista se ne sprovodi.
- Potrebni su završni koraci za deinstitucionalizaciju. Prevencija institucionalizacije i reintegracija u sistem staranja u porodici i zajednici za svu djecu još uvijek nisu postignute.
- Gledano kroz prizmu kulture, srodničko hraniteljstvo je prihvaćenije kao vid podrške djeci koja su u potrebi da budu privremeno ili trajno odvojena od roditelja, dok briga o djetetu koje nije srodnik nije tako dobro prihvaćena.
- Nedostatak kulture prihvatanja plaćanja za brigu o djetetu u nekim slučajevima.
- Djeca sa smetnjama u razvoju i problemima u ponašanju i dalje se često suočavaju s diskriminacijom i isključenošću.
- Nedostatak adekvatne naknade i mogućnosti zapošljavanja hranitelja kao profesionalaca u drugim situacijama
- Nedostatak stalnog podizanja svijesti i razmjene informacija o potrebi za hraniteljskim porodicama.
- Ograničene lokalne usluge u zajednici koje podržavaju djecu, roditelje i hraniteljske porodice.
- Ograničena dostupnost dnevne brige o djeci, inkluzivnog obrazovanja i specijalizovane zdravstvene zaštite.
- Ograničeni kapaciteti CSR za pružanje usluga za porodice i djecu, uključujući nadzor nad hraniteljima.
- Nedostatak uspostavljanja planiranih decentralizovanih centara za hraniteljstvo koji bi se fokusirali na nedostatke i potrebe, povećanje prijave za hraniteljstvo, kao i pružanje usluga, naročito za staratelje i djecu pod njihovom brigom.
- Nedostatak sveobuhvatne procjene, pripreme, uparivanja, smještanja, obuke tokom vršenja uloge hranitelja, programa supervizije.

Kako bi se pomenute praznine premostile, neophodan je:

- Dalji razvoj usluga na nivou lokalne zajednice i porodičnih usluga na proaktivan i preventivan način kako bi se rano identifikovale potrebe porodice i djece.
- Kvalitetan, fleksibilan, pristupačan dnevni boravak za svu djecu neophodan je širom zemlje, uključujući i inkluzivno vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama.

- Sprečavanje smještaja u bilo koji od domova za djecu i reintegracija djece u porodično staranje i staranje u zajednici kroz razvoj podrške porodici, lokalnih usluga, hraniteljstva i usvajanja.
- Unaprijediti bazu znanja, kompetencije i vještine svih stručnjaka koji rade sa djecom i porodicama na integrisan, holistički način, s obzirom na potrebu za intersektorskim i interprofesionalnim aspektima rada.
- Povećanje kapaciteta centara za socijalni rad i pružanje potrebne podrške, obuke i nadzora za one koji tamo rade, uzimajući u obzir potrebu za specijalizacijom u određenoj oblasti kako bi u svom radu postali efektivniji i efikasniji u svim oblastima rada s djecom i porodicama.
- Organizovanje tekućih kampanja i aktivnosti podizanja svijesti kako bi se dosegao veći broj potencijalnih kandidata da postanu hranitelji u različitim kapacitetima (naročito hitni i specijalizovani hranitelji) fokusirajući se i na kulturnu osjetljivost i tradicije koje treba preispitati.
- Razvijanje sveobuhvatnog programa ocjenjivanja, obuke prije i tokom obavljanja uloge hranitelja, uparivanja, nadzora prilikom smještanja za profesionalce koji će raditi u planiranim decentralizovanim centrima za hraniteljstvo, i obezbjeđivanje potrebnih resursa za one koji tamo rade, uključujući obuke i superviziju.
- Povećanje prestiža i mjesta profesionalaca koji rade sa djecom i porodicama, između ostalog obezbjeđivanjem mogućnosti zapošljavanja i karijere, adekvatne naknade i uslova rada. Privlačenje većeg broja muškaraca da postanu dio radne snage, kao stručnjaci, ali i kao hranitelji.

Sažetak

Usluge staranja porodičnog tipa pružaju se u najboljem interesu djece kojoj je potrebno zbrinjavanje u Crnoj Gori, prepoznajući značaj porodičnog okruženja kao najbolje opcije kad je potrebno odvojiti dijete od roditelja. Srodničko staranje primarna je opcija za smještaj kako bi se osiguralo da dijete u većini slučajeva ostane u njemu poznatom i bliskom okruženju. Usluge bi trebalo da pružaju odgovarajuće obučene „zamjenske“ porodice uz podršku dobro obučenog i posvećenog osoblja centara za socijalni rad koje raspolaže odgovarajućim resursima.

Trenutno su ograničena i znanja, vještine, kompetencije i kvalifikacije kako stručnjaka, tako i srodničkih i nesrodničkih hranitelja.

Uprkos postojanju zakonskog okvira, propisa, smjernica i metodologije, različiti oblici staranja (standardno, hitno, specijalizovano i povremeno) u praksi se koriste samo djelimično i neujednačeno. Postojanje velikog broja srodničkih hranitelja u poređenju s nesrodničkim treba rješavati u skladu s politikama i naporima vlade.

Za potrebe Akcije „Razvoj specijalizovanog i hitnog hraniteljstva“ aktuelna aktivnost „Analize stanja specijalizovanog i hitnog hraniteljstva u Crnoj Gori“ daje pregled aktuelne situacije u vezi sa hitnim i specijalizovanim hraniteljstvom, uključujući i opis institucionalnog okvira, za djecu koja su u ranjivim situacijama, a o njima se staraju u vanporodičnom okruženju, kao i za djecu koja su riziku od toga da budu izmještena iz porodice. Ovaj izvještaj pokriva normativnu pozadinu, upravljačke i institucionalne uloge i odgovornosti, dostupnost postojećih kapaciteta i funkcionisanje sistema u najširem mogućem smislu. Analizom se istražuju dostignuća i izazovi, nedostaci i potrebe s kojima se suočava institut hraniteljstva tokom implementacije srodnih politika i praksi.

Korišćena literatura i izvori:

1. Dobrovoljni Evropski okvir kvaliteta za socijalne usluge
2. Analize podrške i multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju
3. Analiza primene Strategije razvoja hraniteljstva 2012–2016, Predstavništvo UNICEF-a u Podgorici,
<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Analiza%20primene%20Strategije%20razvoja%20hraniteljstva%20u%20Crnoj%20Gori%2024.12.2017.pdf>
4. Analiza rada centara za socijalni rad u Crnoj Gori
5. <http://www.errc.org/reports--submissions/blighted-lives-romani-children-in-state-care>, Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018. do 2022. godine. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/country/MOT?p_auth=HkHxyKF8, Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti,
6. Childonomics, 2020, <https://www.eurochild.org/initiative/childonomics/>
7. Projekat unapređenja socijalne inkluzije (Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) 2010) Komponenta „Reforma sistema brige o djeci“,
8. Porodični zakon, Službeni list RCG, 01/2007 i 53/2016
9. Porodični zakon, Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada centra za socijalni rad
10. <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2021-03/GuidelinesAlternativeCareofChildrenEnglish.pdf>
11. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child#:~:text=Article%2016-.1.,against%20such%20interference%20or%20attacks>
12. <https://www.zsdzcg.me/629-odrzana-prva-od-tri-obuke-na-temu-porodicno-orjentisane-rane-intervencije-kotor-03-05-06-05-2023-godine>
13. Hraniteljstvo uz intenzivnu ili dodatnu podršku i predah hraniteljstvo
14. Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Sl. list RCG br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015 i 50/2017
15. Socijalna zaštite u Crnoj Gori – situaciona analiza, Svjetska banka, UNICEF finansirano sredstvima EU, 2022,
<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/03382077-6525-4e15-aa34-f7db5674a5e8/content>
16. Nacionalni plan akcije za djecu 2013–2017;
<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Nacionalni%20plan%20akcije%20za%20djecu.pdf>
17. Plan transformacije JU Dječji dom “Mladost” u Bijeloj za period od 2020. do 2024. godine <https://dombijela.me/images/dokumenti/plantransformacije.pdf>
18. Izvještaj o pregledu postojećeg sistema hraniteljstva i ubrzanom jačanju/širenju hraniteljstva, Junction Bulgaria 2020. godine.
19. Izvještaj o ocjeni korisnika o reformi sistema brige o djeci 2010–2015,
20. Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje, obnavljanje i suspenziju licence za obavljanje djelatnosti socijalne i dječje zaštite,
21. Pravilnik o standardima za akreditaciju programa obuke, odnosno programa pružanja usluge u oblasti socijalne i dječje zaštite, načinu sprovođenja postupka akreditacije programa, sadržini i obliku sertifikata,
22. Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga normativima i standardima i minimalnim standardima usluga za smještaj djece i mladih u ustanovu i malu grupnu zajednicu,

23. Pravilnik o bližim uslovima i standardima za obavljanje stručnih poslova u socijalnoj i dječjoj zaštiti,
24. Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga porodičnog smještaja-hraniteljstva i porodičnog smještaja,
25. Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018. do 2022. godine,
<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20i%20djecje%20za%C5%A1tite%20za%02020%0202020%0202020%20godine.docx>
26. Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2013–2017.
<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20razvoja%20sistema%20socijalne%20i%20dje%C4%8Dje%20za%C5%A1tite%20za%20period%202013-2017.pdf>
27. Strategija i akcioni plan razvoja hraniteljstva 2012–2016, Strategija za razvoj hraniteljstva u Crnoj Gori 2012–2016.
<https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/Strategija%20za%20razvoj%20hranjiteljstva%20u%20Gori-20.pdf>
28. Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023, preuzeto sa:
<https://www.unicef.org/montenegro/media/11026/file/MNE-media-MNEpublication331.pdf>
29. Konvencija UN o pravima djeteta, član 18
30. Program saradnje UNICEF-a i Vlade Crne Gore za period 2017–2021, preuzeto sa:
<https://www.unicef.org/about/execboard/files/2016-PL14-Montenegro-CPD-ODS-EN-8Aug16.pdf>